

УДК : 338.421

СТРУКТУРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В АПК УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖЖЯ

**Л.О.МАРМУЛЬ – д.е.н., професор, Херсонський ДАУ,
Ю.В.УШКАРЕНКО – к.е.н., Херсонський ДАУ**

Зміст і форми аграрних відносин а, отже, і способи поєднання виробників із живою природою змінюються по мірі розвитку виробничих відносин та суспільства загалом. Саме це і є однією із основних причин структурних зрушень в АПК (агробізнесі) країн з розвинутою ринковою економікою та у вітчизняному АПК. При цьому процеси агропромислової інтеграції детально обґрунтовуються в рамках кожного конкретного підприємства. Зокрема, у США прийнята практика пофірменного планування агробізнесу. Значні структурні зрушення у напрямі зростання рівня технічної і технологічної озброєності АПК, підвищення продуктивності праці пояснюються зміною структури капіталовкладень у господарства. Так, при значно вищій (у 2-3 рази), ніж у вітчизняному АПК технічній оснащеності агробізнесу, у придбання машин та механізмів направляється близько 70% капіталовкладень. Співвідношення затрат на науково-дослідні роботи і капіталовкладення у США становить 1:1 Великобританії 1:2, в той же час як у Радянському Союзі 80-х років – 1:6. При цьому і вони виявлялись малоефективними. Якщо ціни на всі види сільськогосподарської техніки зросли на 38%, то її ефективність – тільки на 20°.

В сучасному АПК України наукові розробки з вдосконалення сільськогосподарської техніки та технологій через фінансові труднощі ведуться вкрай незадовільно.

Важливою закономірністю здійснення структурних перетворень у агробізнесі країн Заходу є використання державного регулювання та управління. Сучасна ринкова економіка не має нічого спільно з тією ринковою анархією. яку намагаються нав'язати Україні деякі експерти та радники. Високоорганізований агробізнес США, Канади, країн Західної Європи регулюється через валютно-фінансову, бюджетну, податкову, митну, антимонопольну та регіональну політику.

До закономірностей структурних зрушень в АПК практично всіх країн світу належить диверсифікація агропромислового виробництва, яка не обов'язково супроводжується зміною відносин власності. Вона полягає насамперед у розвитку допоміжної переробки сільськогосподарської сировини, а також випуску іншої продукції

(будівельних матеріалів, товарів широкого вжитку), сфери послуг. Цей процес пов'язаний з поглибленням агропромислової інтеграції і формуванням агрофірм, фермерських господарств асоціацій товариств тощо.

Як не останню тенденцію в економічному (у т.ч. агробізнесу) розвитку Західної Європи ряд авторів вказує на загальне уповільнення темпів приватизації [60,63]. Так, якщо у Великобританії частка державних підприємств в економіці складає 7-8 %, то в Німеччині, Іспанії, Ірландії, Данії, Бельгії, Нідерландах частка державного сектору в економіці досягає 9-15%., а в Італії, Франції, Португалії і Австрії – 18-28%. У США 14,2% у структурі форм організації виробництва приходить на оренду. Загалом утворення змішаних підприємств, співробітництво державного і приватного секторів в умовах, коли на світовому ринку діють транснаціональні корпорації з державною участю, одним з найважливіших шляхів підвищення ефективності агробізнесу на Заході.

Певні закономірності мають структурні зрушення у розподілі власницьких та управлінських функцій. Як показує багаторічний досвід західних країн, у малих формах виробництва управління і власність тісно взаємопов'язане. Це забезпечує активну і постійну зацікавленість у результатах праці, економічну ефективність малого бізнесу як наслідок цієї істотної його особливості.

На середніх за розмірами підприємствах спостерігається тенденція до деякого розподілу функцій власника, управління (менеджера) та виробника. Тому приватизація таких підприємств супроводжується істотною мотивацією використання капіталу, а не тільки власної праці та підприємницьких зусиль. Для великих та наближених до них за розмірами середніх підприємств пропонується акціонування або є холдінгове володіння. Це вирішує проблему зниження можливостей впливу власників на процес управління при значній величині капіталу.

Структурні зрушення в агробізнесі Заходу повоєнних років торкнулися також зміни галузевих структурних пропорцій. Так, переробна промисловість значно збільшила частку у виробництві товарної продукції, зайнятості, основних засобах порівняно з сільським господарством. На її рівні розвиваються складське, таропакувальне, холодильне та інші види інфраструктурного забезпечення агробізнесу. В Україні ж частка інфраструктури у структурі вартості валової продукції АПК складає всього 2,7%. В результаті через низький рівень зберігання, перевезень, охолодження, первинної переробки продукції, недостатню кількість сучасних таропакувальних матеріалів Україна не одержує продукції на суму 60-8-0

млрд.дол.США [89,с.22]. Це майже 3/4 валового продукту, що виробляється в АПК країни.

Наступною рисою структурних зрушень в АПК розвинутих країн є зростання інтегрованості його галузей, орієнтація на самозабезпечення та зростання експортних поставок. Це дозволяє, наприклад, істотно збільшувати платоспроможність країн – членів ЄЕС. Так, ступінь самозабезпеченості ФРН складає 95%, а з урахуванням імпортованих кормів – 78% [60]. Стабільність самозабезпечення залежить від структури вироблюваних продуктів, їх споживчих властивостей та здатності до довгострокового зберігання. У зв'язку з цим структурна перебудова перш за все продовольчого комплексу у складі агробізнесу стосується значного розвитку морозильного господарства, виробництва глибокозаморожених, герметизованих та стерильних продуктів, харчових концентратів і консервів. Це відповідає також зміні умов споживання та соціально-демографічним структурним зрушенням. Проявляється воно у повільному зростанні чисельності населення; порівняно високому рівні споживання; скороченні сумарних потреб у продуктах харчування. При обмежених можливостях кількісного зростання все більшого значення набуває якісно-структурне удосконалення продуктів харчування.

Як уже вказувалося, збільшується частка харчової промисловості за рахунок скорочення частки сільського господарства і розширення стадії підготовки продуктів до безпосереднього вживання; поглиблення спеціалізації виробництва; подовження так званого каналу маркетингу – шляху просування продукції від первинної стадії виробництва до стадії споживання.

Важливою закономірністю структурних зрушень в АПК європейських країн є кооперація. Кооперація певною мірою втілює психологічні аспекти (особливості) аграрної праці. Вони ґрунтуються на приватній власності та властивому їй справедливому розподілі результатів діяльності. Кооперація у такому вигляді забезпечує спільний обробіток землі, заготівлю сільськогосподарської продукції; старанну її переробку з найменшими втратами; самозабезпечення сільських населених пунктів якісними продуктами харчування. Усі виробничо-розподільчі стосунки між учасниками кооперативів, зовнішніми та керівними організаціями регламентуються чіткою системою договорів.

Істотним виявом структурних зрушень в управлінні сільськогосподарськими підприємствами є зменшення кількісного складу керівників. Так, у ФРН (Східна Німеччина) навіть у великих кооперативах та асоціаціях селянських господарств кількість управлінського персоналу обмежується 2-4 чол.

Нарешті, найважливішою закономірністю проведення ринкових аграрних реформ у країнах Східної Європи, Прибалтики, на Тайвані та в Китаї є постійна і послідовна істотна їх підтримка на державному рівні: надання кредитів на вигідних умовах; розповсюдження науково-технічних знань та інформації; підтримка організації та зміцнення кооперативів. Так, у Східній Німеччині сільський товаровиробник був звільнений від усіх податків, крім податку на землю. Строком на 10 років усього під 1% річних йому надавався державний кредит обсягом у 160 тис.дойчмарок. Додатково, у разі обґрунтованої потреби можна було одержати ще 300 тис.дойчмарок під 5% річних при ринковому курсі позичкового проценту - 7-8%. Крім цього, на правах безповоротного користування надавалося 10 тис.дойчмарок на оперативні витрати (обігові кошти) та 40 тис.дойчмарок - на інвестиції. Паливно-мастильні матеріали обходяться фермерам у 3 рази дешевше, ніж споживачам. Дотримуються й екологічні обмеження землекористування. 16% земель щорічно вилучаються із сівозміни, при цьому держава за один вилучений га виплачує 500 дойчмарок компенсації.

Враховуючи пріоритетне значення АПК у народногосподарському комплексі в Україні, досвід аграрної політики країн Східної та Західної Європи, зростанням тут капіталістичних господарств фермерського (американського) типу, великих за розмірами та використанням вільнонайманої праці. Могутнім чинником розвитку агропромислової інтеграції став транспорт, зростання міст, формування портових комплексів Півдня України. Одночасно розвивалася легка і харчова промисловість. На них у 1913 р. припадало 43% загальної вартості виробленої фабрично-заводської продукції. Найбільш розвинутими були цукрова, борошномельнокруп'яна, спиртова, пивоварна, тютюнова і кондитерська галузі. Резерви для інтенсивного розвитку мали м'ясна, маслоробна, плодоовочеконсервна і птахопереробна.

Як вказує М.Д.Піскун, важливими об'єктивними чинниками просторової диференціації агропромислового виробництва були природні умови, особливо якість ґрунтів, чинники рельєфу, агрокліматичні ресурси. Саме їх територіальні поєднання, а також соціально-економічних чинників зумовили розвиток і розміщення агропромислового процесу. У кінці XIX – на початку XX ст. у територіальній організації АПК сформувалися спеціалізовані функціональні агропромислові райони: зернопродуктовий, бурякоцукровий, картоплепродуктовий, тютюново-промисловий, олійнопродуктовий.

Україна виробляла 25-30% продовольчої продукції Російської імперії. Ці види пропорції, по суті, збереглися і в період входження України до Радянського Союзу, до СНД. Значний спад у розвитку

аграрної сфери в Україні викликала Перша світова війна, громадянська війна (1914-1922 рр.), друга світова та Велика Вітчизняна війни (1939-1945 рр.).

Відчуження виробників-селян від результатів своєї праці, яке відбулося у процесі створення колгоспів та радгоспів, жорстке командно-адміністративне управління, ставлення держави до селян як до противників соціалістичного прогресу навіть при умові збільшення та модернізації засобів виробництва надовго відкинуло Україну на слабкі позиції у світовому аграрному розвитку.

Великою трагедією для українського народу став голодомор 30-х років, який забрав з життя понад 7 млн.чол.населення. У повоєнний період були прийняті програми механізації, автоматизації та хімізації сільського господарства, довгострокова Продовольча програма, але агропромисловий комплекс так і не вийшов на раціональний структурний розвиток, темпи росту обсягів виробництва та продуктивності праці не досягли рівня передових країн Заходу з економікою ринковою орієнтації.

Таким чином, особливості історичного розвитку продуктивних сил і виробничих відносин в АПК є важливим чинником сучасних структурних зрушень та закономірностей розвитку АПК. Стратегія розвитку агропромислового комплексу країни як провідної міжгалузевої виробничо-економічної системи, виходячи з необхідності раціонального використання наявного природно-ресурсного потенціалу регіонів та областей, повинна передбачати не тільки прискорений розвиток сільського і лісового господарства, заготівель, зберігання, транспортування, глибокої переробки сільськогосподарської сировини та продукції, торгівлі продовольством, їх інфраструктурних об'єктів, а й перетворення його в основний високо розвинений структуроформуючий підрозділ всього народно-господарського комплексу країни та областей. Особливо це стосується областей, які мають агропромислове спрямування.

Здійснення такого стратегічного напрямку розвитку агропромислового комплексу адміністративних областей пов'язане з визначенням і реалізацією його власних пріоритетів, серед яких провідними повинні стати:

- науково обґрунтована аграрно-промислова економічна політика на основі використання ефективної системи важелів державного регулювання в умовах створення розвинених ринкових відносин;
- формування розвиненої матеріально-технічної бази сільського господарства, харчової і переробної промисловості, виробничої і соціальної інфраструктури;

– докорінні структурні перетворення з урахуванням специфічних регіональних природно-ресурсних особливостей і транспортно-економічних зв'язків;

– прискорений розвиток провідних підкомплексів (зернопродуктового, бурякоцукрового, картоплепродуктового, олієжирного, плодоовочевого, м'ясо- і молокопромислового, виноградарсько-виноробного та ін.), інфраструктурних підрозділів агропромислового виробництва;

– екологізація сільського господарства, харчової і переробної промисловості та обслуговуючих сфер комплексу з урахуванням особливостей екологічної ситуації у тій чи іншій області;

– забезпечення раціонального використання, відтворення природного ресурсного потенціалу та охорони навколишнього середовища;

– формування переважно інтенсивного типу розвитку агропромислового виробництва;

– удосконалення внутрішньорепональної спеціалізації агропромислового виробництва;

– скорочення втрат сировини та її споживчих властивостей на всіх стадіях виробництва кінцевої продукції.

Одним із основних напрямів розвитку агропромислового комплексу країни і регіональних АПК повинна стати оптимізація їх функціональної, галузевої і територіальної структур, для формування яких необхідно забезпечити випереджаючі темпи розвитку виробництва яких необхідно забезпечити випереджаючі темпи розвитку виробництва засобів виробництва для сільського господарства, харчової і переробної промисловості, інфраструктурних підрозділів. Важливим заходом по створенню сфери заготівлі, транспортування, переробки, зберігання та реалізації сільськогосподарської сировини і вироблюваної готової продукції повинні стати розробка та здійснення регіональних науково-технічних програм розвитку, які мають бути основою програмування, організації управління і функціонування, що сприятиме науковому пошуку і відбору оптимальних варіантів розвитку цієї сфери, виходу її на кращі світові рівні.

У період формування ринкових відносин у цій сфері агропромислового комплексу значна увага повинна бути зосереджена на створенні відповідних організаційно-економічних передумов, серед яких особливе місце мають зайняті такі з них, як створення прогресивних форм господарювання на основі використання різних форм власності, роздержавлення власності до оптимальних розмірів, формування науково обґрунтованого оподаткування товаровиробників, рівня державного замовлення, створення розвинутої інфра-

структури, спільних підприємств тощо. У цій сфері агропромислового комплексу країни, його регіональних складників особливого значення набуває визначення оптимальної структури форм власності і господарювання, яка може бути забезпечена на основі роздержавлення і приватизації майна у різних галузях. Цей процес за своїми кількісними та якісними ознаками повинен здійснюватися в кожній галузі з урахуванням стратегічного значення вироблюваної продукції, специфічних організаційно-технічних, соціально-економічних, екологічних та інших особливостей розвитку та ефективного функціонування кожної з них.

Література:

1. Даниленко А.С. Розвиток підприємництва в АПК України (теоретико-прикладні аспекти). –Львів: ІРД НАН України, 1997. –224с.
2. Лукінов Т.І. Агропромислова політика у макроструктурних пріоритетах // Економіка України. –№ 10. –К.: 1996. –с.53-60.